KLASİK İSLAM TARİHİ KAYNAKLARININ SÂSÂNÎLER DÖNEMİ İRAN TARİHİ AÇISINDAN ÖNEMİ

Ahmet ALTUNGÖK*

Özet

Klasik İslam tarihi kaynakları, Sâsânîler dönemi İran tarihinin en önemli kaynaklarından. Bu kaynakların birçoğu İslam sonrası dönemde İran coğrafyası üzerinde yazılmışlardır. Dolayısıyla mevzu bahis kitaplar İran tarihine geniş bir şekilde yer vermişlerdir. Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından bu kaynaklar genelde ikincil kaynakları teşkil etmektedir. Fakat bu kaynakları eski İran tarihi açısından önemli kılan en önemli etken Sâsânîler dönemine ait kaynak kitapları referans olarak kullanmalarıdır. Sâsânîler dönemine ait olan Pehlevîce eserler İslam sonrası dönemde Arapçaya çevrilmişlerdir. Çevirisi yapılan kitaplar içerisinde yer alan *hudâyname*, *kârname* ve *enzerznâme* türündeki kitaplar Sâsânîler dönemi tarihi ve devlet yönetimiyle alakalı önemli bilgiler vermektedir. Bu kitaplar Sâsânîler döneminde yeni Farsçaya tercüme edilerek olduğu gibi korunmuş ve günümüze kadar ulaştırılmıştır. Ayrıca Sâsânî devleti İslam fetihleriyle ortadan kalktığı için, klasik İslam kaynakları çağdaşları olan batılı kaynakların aksine, Sâsânîlerin son dönemlerine ait önemli bilgiler verirler. Bu makalede; Sâsânîler dönemi İran tarihi üzerine yapılacak çalışmalarda bir kolaylık sağlaması açısından, bu devletin tarihiyle alakalı bilgiler veren klasik İslam tarihi kitaplarının tanıtımı yapılmıştır. Ayrıca bu kitapların Sâsânî tarihiyle alakalı ciltleri ve bu ciltlerin ilgili sayfaları belirtilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sâsânîler, İran, klasik İslam tarihi kaynakları, *hudâyname*, *şâhnâme*.

THE SOURCES OF CLASSICAL ISLAMIC HISTORY AND ITS IMPORTANCE IN TERMS OF IRANIAN HISTORY OF THE SASSANIDS PERIOD

Abstract

Sources of classical Islamic history are among the most important sources of Iranian history in the Sassanids period. Many of these sources had been written on the geography of Iran in the post-Islamic period. Therefore the mentioned books broadly included the Iranian history. For the Iranian history of the Sassanids period, these sources are generally assumed as secondary ones. However the source books on Sassanids period, are to be used as references,

* Doç. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Öğretim Üyesi.

is the most important factor that makes these sources significant for the ancient Iranian history. Works in Pehlevi language that belong to Sassanids period were translated into Arabic in the post-Islamic term. Among the translated books such as *hudâynâme*, *kârnâme*, *enzerznâme* provide important information about the history and the state administration of Sassanids period. These books, preserved as they were and were delivered to the present day by translating into new Persian languages during the Sâ mânî term. Apart from that classical Islamic sources, unlike the contemporary of its western ones, give so significant information of the last period of the Sassanids as they were destroyed by Islamic conquests. In this article the introduction about the books of the classical Islamic history of the Sassanids Period was made in order to provide an ease for the studies on the history of Sassanids period of İran. Volumes of these books related to the history of Sassanids and relevant pages of these volumes are also stated.

Key words: Sassanids, Iran, sources of classical Islamic history, *hudâynâme*, *şâhnâme*.

Giriş

Klasik İslam Tarihi kaynaklarının müelliflerinin birçoğu eserlerinde, ilk insanın yaratılışından başlayarak yaşadıkları döneme kadar dünya tarihinden bahsetmişlerdir. Bu kaynakların birçoğu Hz. Âdem'den başlayarak peygamberlerin ve hükümdarların tarihinden bahsederler. Bu bağlamda Roma, Yunan, Mezopotamya, Mısır, İran, Arap ve Türk tarihini tafsilatlı bir şekilde anlatırlar. Bu kaynaklar içerisinde İslam öncesi ve İslam sonrası dönem İran tarihi önemli bir yer tutar. İslam sonrası dönemde ortaya çıkan İslam tarihçilerinin birçoğunun İranlı olması veya İran coğrafyasında yaşamış olmaları onların İran tarihine ilgi duymalarına etki etmiştir. Bu kaynakların hemen hepsi İran tarihini Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler olmak üzere dört döneme ayırmışlardır. İslam tarihçilerinin genelinde, batılı tarihçilerin İran tarihi hakkında yapmış oldukları Elâm, Med, Pers, Selevkos, Parth tarihi şeklinde bir taksimata rastlanmaz¹. Bu taksimatın sebebi elbette Sâsânîler döneminden kalma kitaplardır. Sâsânîler dönemine ait kitaplar İslam sonrası dönemde özellikle Abbasiler döneminde Pehlevice asıllarından Arapçaya; Sâ mânîler döneminde ise Arapçadan Yeni Farsçaya çevrilmişlerdir. Klasik İslam tarihi kaynaklarını İslam öncesi dönem İran tarihi açısından önemli kılan husus da İslam öncesi dönem İran'dan kalma kaynakların referans

¹ Konuyla ilgili olarak yazmış olduğum “İslam Tarihi Klasik Kaynaklarında Mitolojik Dönem İran Hükümdarları”, Tarih Okulu Dergisi (Journal of History School), 2016, XXVIII, 657-696 künyeli çalışmaya bakılabilir.

olarak kullanılmasıdır. Bu makale çalışmasının amacı İslam öncesi dönem İran tarihi üzerine çalışma yapacak araştırmacılar için bir kolaylık sağlamaktır. Özellikle makalede, Sâsânîler dönemi İran tarihi için önemli bir yere sahip olan klasik İslam Tarihi kaynaklarının kısaca tanıtımı yapılmıştır².

1. İran Tarihiyle Alakalı Klasik İslam Tarihi Kitapları

Ebû Amr Halife b. Hayyât b. Ebî Hübeyre Halife b. Hayyat el-Leysî (ö.240/854), *Tarihu Halife b. Hayyât*; İslam tarihiyle alakalı en eski kitaplardan birisi olan Halife tarihi, İran'ın Müslümanlar tarafından fethiyle alakalı olarak vermiş olduğu bilgiler açısından önemli bir yere sahiptir. Halife Tarihi'nin yıllık şeklinde olması, İran fetihleri hakkında kronolojik sıralama yapmaya olanak sağlanması açısından önemlidir. Kitabın 156. sayfasından 208. sayfasına kadar Müslümanların İran topraklarına yönelik fetihlerinden bahseder. Kitabın yazma nüshası Rabat Evkâf Kütüphanesinde 199 referans numarasıyla kayıtlı olup ilk defa 1967 yılında Ekrem Z. Ömerî tarafından Bağdat'ta neşredilmiştir³. Kitap Abdulhalik Bakır tarafından 2001 yılında Türkçeye kazandırılmıştır⁴.

Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz (ö.869), *Kitâbu't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*; Kitap adını İbnü'l-Mukaffa'nın Pehlevîceden Arapçaya çevirmiş olduğu ve Sâsânî hükümdarı II. Hüsrev'e (531-579) ait olduğu zannedilen *Tâc*'dan almıştır. Câhiz'in kitabı Sâsânîler dönemi devlet yönetimiyle alakalı önemli bilgiler ihtiva etmektedir⁵. Sâsânîler dönemi “nasihatnâme” tarzı olan *enderznâmelerin*, İslam sonrasına ait güzel bir örneği olan kitap; devlet yönetiminde idarecilerin sahip olmaları gereken bürokratik gelenekten bahsetmiştir ve örneklerin büyük çoğunluğunu Sâsânîler dönemi devlet adamları üzerinden yapmıştır. Topkapı ve Süleymaniye Kütüphanelerinde yazma nüshası bulunan eser, Ahmed Zekî Paşa tarafından 1912 yılında neşredilmiştir⁶.

Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî (ö.892), *Fütûhu'l-Buldân*: Belâzurî'nin yaşadığı dönemde Pehlevîceden Arapçaya çok sayıda kitap çevirdiği bilinmektedir. Sâsânîler dönemi kitaplarına vukûfiyeti kitabını İran tarihi açısından önemli kılmaktadır. Kitabında İran, Irak, Azerbaycan ve Horasan coğrafyalarının Müslümanlar tarafından fethedilmesine yer

² Sâsânîler döneminin ana kaynakları olan İslam öncesi dönem İran kaynakları, arkeolojik kaynaklar, Doğu Roma, Ermeni, Süryani kaynaklarının tanıtımı başka makale çalışmalarında ayrıca yapılacaktır. Bu çalışma sadece Sâsânî tarihiyle alakalı olan klasik İslam tarihi kaynaklarıyla ilgilidir.

³ Mustafa Fayda, “Halife b. Hayyât”, *TDVİA*, c. 15, İstanbul, 1997: 302.

⁴ Bkz. Halife b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât* (Halife b. Hayyât Tarihi), (Çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001: 46, 74, 119, 152, 154, 163-166, 175, 183-187, 188-190.

⁵ Bkz. Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *Kitâbu't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, (Trc. Muhammed Alî Halîlî), Beraye Ketâbhâneye İbn Sinâ Çap Şode, Tehrân, 1343: 57, 68, 126.

⁶ el-Câhiz, *Kitâbu't-Tâc*, 4.

vermesi açısından Sâsânîlerin yıkılış dönemiyle ilgili en önemli kaynaklardan bir tanesidir⁷. *Fütûhu'l-Buldân* s. 359'dan s. 626'ya kadar, İran coğrafyasının Müslüman Araplar tarafından fethedilmesini anlatır. Kitap ilk olarak de Goeje tarafından 1866 yılında neşredilmiştir.

Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd ed-Dîneverî (ö.895), *Ahbârü't-Tivâl*: İslâm öncesi dönem İran tarihi hakkında yazılmış en önemli kaynaklardan birisidir. Kendisi diğer tarihçiler gibi *hudâynâmeleri* kaynak olarak kullanmıştır. Tarihçi, mitolojik dönemden başlayarak İslâm dönemine kadar İran tarihinden bahsetmiştir. Aynı zamanda peygamberler tarihi ve İslâm tarihiyle ilgili başka kaynaklarda yer almayan bilgiler vermektedir⁸. Bu çalışma aynı zamanda İslâm öncesi dönem Türk-İran ilişkileri açısından da önemli bilgiler vermektedir. İlk olarak Rosen tarafından neşredilen kitabın 1257 yılına ait yazma nüshası Leningrad Kütüphanesinde 822 referans numarasıyla kayıtlıdır⁹.

Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî (ö.905?), *Tarih-i Ya'kûbî*: Ya'kûbî'nin özellikle Sâsânîler dönemi tarihi kitapları olan *hudâynâmelerden* istifade ettiğini söylemesi; kitabını, İslâm öncesi İran tarihi açısından kıymetli hale getirmektedir. Bununla birlikte Ya'kûbî, *hudâynâmelerin* mitolojik dönemle ilgili verdiği bilgilerin gerçekte bağdaşmadığını da ifade etmektedir¹⁰. Ya'kûbî, tarih kitabında İslâm öncesi dönem İran tarihine geniş yer vermiştir. Kitap ilk olarak M. T. Houtsma tarafından 1883 yılında yayınlanmıştır¹¹.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (ö.923), *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk (Taberî Tarihi)*: Eserin ilk üç cildi İslâm öncesi İran tarihiyle alakalı ayrıntılı bilgiler vermektedir. Ayrıca İran'ın Müslümanlar tarafından fethiyle ilgili önemli bilgiler verir. İslâm öncesi İran tarihiyle ilgili en önemli kaynaktır. Taberî tarihi, Sâsânîler dönemi İran tarihi içerisinde Hazarlar, Akhunlar ve Göktürkler dönemiyle ilgili olarak Türk-İran ilişkileriyle ilgili kıymetli bilgiler sunması açısından da önemli bir yere sahiptir. Kitap ilk olarak başında

⁷ Bkz. Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzurî, *Fütûhu'l-Buldan*, (Trc. Muhammed Tevekkül), Neşri Nokre, Tehrân, 1337(hş): 359-626.

⁸ Bkz. Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd el-Dîneverî, *Ahbârü't-Tivâl*, (Farsçaya çeviren Mahmûd Mehdevî Dâmegânî), Neşr-i Ney, 4. Baskı, Tehrân, 1371(hş): 68-174.

⁹ Ethem Ruhi Fığlalı, "el-Ahbârü't-Tivâl", *TDVİA*, c. 1, İstanbul, 1988: 494.

¹⁰ Bkz. Ahmed b. İshak b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih el-Ya'kûbî, *Tarih-i Ya'kûbî*, I, (Farsça Trc. Muhammed İbrahim Ayetî), Çap-ı Nehom, İntişârât-ı İlmî ve Ferhengî, Tehrân, 1382(hş): 107-110, 193-220. Kitabın II. cildindeki 24-29 sayfalar arası da Müslümanların İran fetihleriyle alakalıdır.

¹¹ Murat Ağarı, "Ya'kûbî", *TDVİA*, c. 43, İstanbul, 2013: 287, 288.

M. J. de Goeje'nin bulunduğu bir komisyon tarafından Leiden'de 1879 ile 1901 arasında yayımlanmıştır¹².

Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî (ö.932), *Kitâbü'l-Fütûh*: Kitap özellikle Sâsânîler dönemi İran tarihi hakkında önemli bilgiler vermektedir. İran'a yönelik gerçekleşen İslâm fetihleriyle ilgili geniş bilgiler yer alır. Kitabın 46. sayfasından başlayarak 286. sayfasına kadar İran coğrafyasının fethinden bahsedilmiştir. Eserin Arapça eski nüshalarından üç cildi hicrî kameri 1035 yılına ait olmakla beraber; Topkapı Yazma Eserler Müzesi III. Ahmed koleksiyonunda, 2956 numarayla kayıtlıdır¹³.

Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî (ö.956), *Mürûcüz-Zeheb*: 943 yılında eserini yazan Mes'ûdî bu çalışmasında İslâm öncesi İran'a ait Pehlevîce kitaplardan da istifade etmiştir. *Mürûcüz-Zeheb* adlı kitabı İslâm öncesi dönem İran tarihi hakkında kıymetli bilgiler içermektedir¹⁴. Diğer İslam tarihi kaynaklarının aksine Persler dönemi hükümdarlarının tam listesini de veren Mes'ûdî'nin, bu çalışmasında batılı tarihçilerden de istifade etmiş olduğu anlaşılmaktadır. Tek farkla bu tarihçi, Pers hükümdarlarını Keldanî (Babil) hükümdarları olarak göstermiştir. Bu esere ait çok sayıda yazma eser bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi Leiden'de 1350 referans numarasıyla; bir diğeri de British Museum'da 9574 referans numarasıyla kayıtlıdır.

Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî (ö.956), *el-İşraf ve't-Tenbih*: Mes'ûdî'nin 955 yılında yazmış olduğu bu kitap da İslâm öncesi dönem İran tarihi ve İranlılar hakkında kıymetli bilgileri haizdir. Mes'ûdî bu kitabında İslam öncesi dönem İran tarihini Pişdâdîlerden başlatarak, Keyânîler, Eşkânîler, Mülûku't-Tevâ'if (Selevkoslar) ve Sâsânîler dönemi sonuna kadar özet olarak anlatmıştır¹⁵. Eser ilk olarak M. J. de Goeje tarafından 1894'te Leiden'de neşredilmiştir¹⁶.

Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî (ö.966?), *Kitabu'l Bed' ve't-Tarih*: Kitap 966 yılında yazılmıştır. Makdisî'nin felsefî ve tarihi bir tarzda yazdığı eşsiz bir

¹² Bkz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târihü'l-Rasul ve'l-Mülûk (Târihu't-Taberî)*, II, (Trc. Ebû'l-Kâsım Pâyende), İntişârât-ı Esâtir, Tehran, 1375: 580-783; IV: 1595-1631; V: 1704-1781, 1806-1911, 2026, 2138-2155. Mustafa Fayda, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDVİA*, c. 39, İstanbul, 2010: 319, 320.

¹³ Bkz. Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *Kitâbü'l-Fütûh*, (Musahhih: Gulâm Rızâ Tabâtabâ'î Mecd), İntişârât-ı İlmi ve Ferhengî, Tehran, (Trs), 32; Mustafa Fayda "İbn A'sem el-Kûfî", *TDVİA*, c. 19, İstanbul, 1999: 325, 326.

¹⁴ Bkz. Ebû'l-Hasen Alî b. el-Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî, *Mürûcüz-Zeheb*, (Trc. Ebû'l-Kâsım Pâyende), Şirket-i İntişârât-ı Ferhengî, Tehrân, 1382(hş): 238vd.

¹⁵ Bkz. Ebû'l-Hasen Alî b. Hüseyin b. Alî el-Mes'ûdî, *et-Tenbih ve'l-İşraf*, (Trc. Ebû'l-Kâsım Pâyende), Şirket-i İntişârât-ı Ferhengî, Tehrân, 1365(hş): 61-78.

¹⁶ Casim Avcı, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *TDVİA*, c. 29, İstanbul, 2004: 354.

çalışmadır. Çalışmanın II. cildinde İslâm öncesi dönem İran ve Arap hükümdarlarına geniş yer vermiştir¹⁷. Müellif kitabında *hudâyname*ye de sürekli olarak atıfta bulunmaktadır. Makdisî'nin İran tarihiyle alakalı diğer önemli bir kaynağı da Mes'ûdî-yi Mervezî'nin *Şâhnâme*'sidir. Makdisî'nin önemli kaynaklarından bir diğeri de ibn Mukaffa'nın günümüze ulaşmayan *Rub'u'd-Dünyâ* adlı eseridir. *Kitabu'l Bed' ve't-Tarih*'in şerhi ilk olarak Clement Huart tarafından 1899 yılında Paris'te yapılmıştır.

Ebû Abdullâh Hamza b. el-Hasan el-İsfahânî (d.888?-ö.970?), *Târîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ*: Bu çalışma İslâm öncesi dönem İran tarihi hakkında geniş bilgi vermektedir. On bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümü İslâm öncesi dönem İran tarihine ayrılmıştır. İsfahânî'nin eski İran tarih yazıcılığıyla alakalı *hudâyname*lerden istifade etmesi, verdiği bilgilerin önemini arttırmaktadır¹⁸. Kendisi bu dönemde 21 tane *hudâyname* kitabı olduğunu rivayet etmektedir. Müellifin bu çalışması diğer kaynaklardan farklı olarak İran tarihini anlatırken Selevkos hükümdarlarından bahsetmesi açısından önemlidir. Bu esere ait en eski el yazması nüsha 1844 yılına ait olup 243 sayfadan oluşmaktadır. Bu el yazması M. E. Gottwaldt tarafından neşredilmiştir.

Ebû Alî Bel'amî (ö.992 sonrası), *Tarih-i Bel'amî*: Taberî tarihinin Sâmanîler döneminde adı geçen tarihçi tarafından kısaltılarak bazı ilaveler yapılmak suretiyle Farsçaya aktarılmış şeklidir. Bu kitabın en eski nüshası 1055 yılına ait olup Viyana el yazmaları arasında bulunmaktadır. Bu nüsha M. H. Zotenberg tarafından Fransızcaya çevrilmiştir¹⁹. İslâm öncesi İran yazılı kaynaklarının yeni Farsçaya aktarıldığı ve yine sözlü edebiyatının yazıya döküldüğü bir döneme ait çalışma olması açısından önemli bir yere sahiptir.

Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed el-Makdisî (ö.1000?), *Ahsenüt-Tekâsîm fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*: Bir coğrafya ve seyahat kitabı olan *Ahsenü't-Tekâsîm* İslâm öncesi İran tarihi hakkında kronolojik bilgi içermemekle beraber yer yer eski İran rivayetlerine yer vermesi açısından İslâm öncesi İran tarihiyle ilgili müracaat edilebilecek kitaplar arasında yer

¹⁷ Bkz. Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir el-Makdisî, *Kitabu'l Bed' ve't-Tarih* (Aferineş ve Tarih), (Trc. Muhammed Rızâ Şefî'i Kudkenî), c. I, II, III, Tehrân, 1374(hş): 503-560; Süleyman Sayar, "Makdisî, Mutahhar b. Tâhir", *TDVİA*, c. 27, Ankara, 2003: 432, 433, 434.

¹⁸ Bkz. Hamza el-İsfahânî, *Târîh-i Peyâmberân ve Şâhân (Târîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ)*, (Trc. Ca'fer Şi'âr), İntişarat-ı Bünyâd Ferheng-i İran, Tehrân, 1346(hş): 61, 62, 63.

¹⁹ D. Khaleghi Motlagh, "Amirak Balami", *EI*, vol. I, fasc. 9, 1989: 971-972; Tahsin Yazıcı, "Bel'amî, Ebû Alî", *TDVİA*, c. 5, İstanbul, 1992: 390; Bel'amî tarihiyle alakalı yazmaların katalog bilgisi için bkz. Osman Gazi Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006: 408, 409.

alır²⁰. Kitabın yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda 2971 numarayla kayıtlıdır.

Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb Miskeveyh (d.932?-ö.1030), *Tecarübe'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*: İslâm öncesi dönem İran tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar arasında yer almaktadır. Mitolojik dönemden başlayarak Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler ve Sâsânîler dönemi hakkında ayrıntılı bilgiler verir²¹. Büveyhîler döneminde yaşayan müellif, naklin yerine akli esas alan tenkitçi yaklaşımıyla, günümüz modern tarihçiliğin öncüsü olarak da kabul edilir. Bu anlamda İran tarihiyle ilgili vermiş olduğu bilgiler diğer kaynaklara nazaran daha bilimsel ve akılcıdır. 1111 yılına ait istinsah edilmiş tam nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Ayasofya koleksiyonunda 3116-3121 numarayla kayıtlıdır.

Abdumelik bin Muhammed b. İsmâ'il Se'âlibî Nîşâbûrî (d.961-ö.1038), *Gurerü'l Ahbâr Mülûkü'l Furs ve Sîyerihim*: İslâm öncesi dönem İran tarihiyle ilgili en önemli klasiklerden bir tanesidir. Kitabın aslı dört cilt olup sadece iki cildi günümüze ulaşmıştır. Kitap ilk olarak 1900 yılında H. Zotenberg tarafından neşredilerek Fransızcaya tercüme edilmiştir. Müellif, kitabın ilk cildinin 299. sayfasına kadar mitolojik dönem İran tarihinden bahsetmiştir. Kitabın 299. sayfasından sonuna kadar da Sâsânîler dönemi İran tarihinden bahsetmektedir²². Kitap, Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı olarak vermiş olduğu tafsilatlı bilgilerden dolayı diğer kaynaklardan ayrılmaktadır. Çalışma aynı zamanda Türk-İran ilişkileriyle ilgili olarak da önemli bir kaynaktır.

Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Birûnî (ö.1048), *Âsâru'l Bâkiye*: Birûnî bu çalışmasında İslâm öncesi dönem İran hükümdarları hakkında kronolojik bilgi vermektedir. Kendisi İran hükümdarlarıyla ilgili olarak verdiği kronolojide hem doğulu ve hem de batılı tarihçilerin rivayetlerine göre ayrı listeler vermiştir. Asur ve Keldânî hükümdarlarını İran hükümdarlarının Mezopotamya valileri olarak gösteren Birûnî; batılıların bu hükümdarları Mezopotamya'nın bağımsız hükümdarları olarak gösterme eğiliminde olduklarını da

²⁰ Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Makdisî, *Ahsenüt-Tekâsîm fî Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, (Trc. Alî Nakî Münzevî), Şirket-i Mü'ellifân ve Mütercimân-ı İran, Tehrân, 1361(hş); Marina Tolmacheva, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *TDVİA*, c. 27, Ankara, 2003: 431, 432.

²¹ Bkz. Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb Miskeveyh, *Tecarübe'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*, I, (Farsçaya çeviren Ali Nakî Münzevî), Çap-ı Tûs, Tehrân, 1369(hş): 37-160; Mehmet Bayrakdar, "İbn Miskeveyh", *TDVİA*, c. 20, İstanbul, 1999: 206.

²² Bkz. Abdumelik bin Muhammed b. İsmâ'il Se'âlibî Nîşâbûrî, *Gurerü'l Ahbâr Mülûkü'l Furs ve Sîyerihim*, (Nşr. H. Zotenberg), Paris, 1900, (Farsçaya trc. Muhammed Fezâ'ilî), Neşr-i Nokre, 1336(hş): 299-477.

eklemektedir²³. Ayrıca yine İslâm öncesi dönem İran tarihinin bayramları, takvim bilgisi, ayları, önemli günleri, dini şahsiyetleri ve dini yapıları hakkında önemli bilgiler vermektedir. Çok sayıda yazma eseri günümüze ulaşan kitabın ilk olarak neşri E. Sachau tarafından 1888 yılında yapılmıştır.

Ebû Sâ'id Abdulhay bin Dahhâk bin Mahmûd Gerdîzî (ö.1061), *Zeynu'l-Ahbâr*; Gazne hükümdarı Zeynülülle Abdurreşîd'in lakabına izafeten bu isimle 1050 yılında kaleme alınmıştır. Mitolojik dönemden başlayarak 1030'a kadar İran tarihini anlatmıştır. İslâm öncesi dönem İran tarihi hakkında verdiği bilgiler önemli bir yere sahiptir. İslam öncesi İran tarihini dört başlık altında anlatan kitap; son olarak İran coğrafyasının İslam fetihleriyle Müslümanların eline geçmesinden bahseder. Kitabın bilinen iki orijinal nüshasından birisi Oxford'da Bodleian kütüphanesinde 240 numarayla kayıtlıdır. Diğerisi ise Cambridge King's College'de 213 numarayla kayıtlıdır²⁴.

Keykâvus b. İskender b. Kâbûs b. Veşmgir b. Ziyâr, *Kâbusnâme* (yazıldığı tarih 1082): Eski İran edebiyatı tarzına ait *enderznâme* türünde bir eserdir. Devlet adamlarına öğütler verir. Öğüt verirken de eski dönemlerde yaşamış devlet ve siyaset adamlarına atıfta bulunur. Bu devlet adamları içerisinde ilk sırayı İslâm öncesi dönem İran hükümdarları almaktadır²⁵. İran hükümdarları içerisinde kendisine en çok atıf yapılan da Sâsânîlerin meşhur hükümdarı I. Hüsrev'dir (531-579). Eser ilk defa Rızâkuli H. Hidâyet tarafından 1868 yılında neşredilmiştir.

İbnü'l-Belhî (ö.1116 sonrası), *Fârsnâme*: Büyük Selçuklu hükümdarı Berkıyruk döneminde İran'ın Fars bölgesinde yaşamıştır. Dedesi Fars bölgesi atabegi Humartekin'in müstevfisiydi. İbnü'l-Belhî de dedesinin yanında divân-ı istifâda çalışmıştır. Kendisinin Fars bölgesine ilgisinden dolayı Muhammed Tapar'ın emriyle *Fârsnâme* adlı eserini yazmıştır²⁶. Eserinde Atabeg Çavlı'dan sürekli olarak bahseder. Eser mitolojik dönemden başlayarak Sâsânî dönemi sonuna kadar İran tarihinden bahsetmektedir. Sâsânîler dönemi İran tarihine daha fazla yer veren kitap; bu anlamda Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından en önemli

²³ Ebû Reyhan Muhammed b. Ahmed el-Birûnî, *Âsârü'l-Bâkiye* (Maziden Kalanlar), (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, 2011: 153vd.

²⁴ Bkz. Ebû Sâ'id Abdulhay bin Dahhâk bin Mahmûd Gerdîzî, *Zeynu'l-Ahbar*, İntişârât-ı Dünyây-ı Ketâb, Tehrân, 1333(hş), 6; Orhan Bilgin, "Gerdîzî", *TDVİA*, c. 14, İstanbul, 1996: 29, 30.

²⁵ Bkz. Keykâvus b. İskender b. Kâbus b. Veşmgir b. Ziyâr, *Kâbusnâme*, (İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Haz: Atilla Özkırmı), 1001 Temel Eser Tercüman Yayınları, (Yrs), (Trs): 124, 125, 140, 143.

²⁶ Tahsin Yazıcı, "İbnü'l-Belhî", *TDVİA*, c. 20, İstanbul, 1999: 529.

kaynaklardan bir tanesidir²⁷. Kitabın, Ca'fer Şî'âr tarafından Leiden baskısı üzerinden Farsçaya yapılan çevirisi tarafımda, Abdulhalik Bakır ile beraber Türkçeye çevrilmiştir²⁸.

Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas: 1126 yılında yazılmış olan anonim bir kitap olmakla beraber İran tarihiyle ilgili önemli kaynaklardan birisidir. Kitap mitolojik dönem İran hükümdarı Kayûmers'ten başlayarak Sâsânîlerin sonuna kadar İslâm öncesi dönem İran tarihinden bahsetmektedir²⁹. Kitabın Berlin Staatsbibliothek kütüphanesinde 1350 yılına ait bir nüshası Farsça yazma eserlerde 2371 referans numarasıyla ile kayıtlıdır.

Ebû Amr Minhâceddîn Osmân b. Sirâceddîn Muhammed el-Cûzcânî (d.1193-ö.1266), Tabakât-ı Nâsrî: Eser iki cilt ve 23 bölümden oluşmaktadır. Kitap genel bir İslâm tarihi kitabıdır ve çoğunlukla İran'da hüküm sürmüş hanedanlardan bahseder. Bununla beraber İslâm öncesi dönem İran tarihiyle ilgili önemli bilgiler ihtivâ etmektedir. Sayfa 133'ten 153'e kadar Sâsânî öncesi İran tarihinden bahseden kitap; sayfa 174'e kadar da Sâsânîler dönemi İran hükümdarlarından bahseder³⁰. Bu çalışmada Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı önemli bilgiler yer almaktadır. Cûzcânî'nin 1260 yılında yazmış olduğu eser Abdülhay Habîbî Kandehârî tarafından 1325(hş) yılında neşredilmiştir.

İzzeddin Alî b. Muhammed el-Cezerî ibnü'l-Esîr (ö.1233), el-Kâmil fi't-Târîh: İlk defa 1876 yılında Tornberg tarafından yayınlanan eser Türkçeye de çevrilmiştir. Eserin I. cildi mitolojik dönem İran tarihini kronolojik bir sırayla peygamberlerin hayatlarıyla birlikte vermiştir. Eserin II. cildi Sâsânîler dönemi İran tarihini kronolojik olarak cahiliye dönemi Arap tarihi ve Hz. Peygamber dönemiyle birlikte vermiştir. Eserin III. cildinde ise halifeler dönemi ve İran'ın Müslümanlar tarafından ele geçirilişine yer verilmiştir³¹.

Abdullâh b. Ali b. Muhammed el-Kâşânî, Zübdetü't-Tevârih (yz. trh. 1310): Eser, Hz. Âdem'den Abbasilerin sonuna kadar olan olayları anlatan genel bir tarih kitabı şeklindedir. Müellif eserinde İslâm öncesi dönem İran tarihine de yer vermiştir³².

²⁷ İbnü'l-Belhî, *Farsnâme*, (Farsçaya tercüme eden: Ca'fer Şî'âr), Tehrân, 1339(hş): 19-26, 60-113.

²⁸ İbnü'l-Belhî, "Farsnâme", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Türkçe çevirisi: Ahmet Altungök, Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2008: 1-175.

²⁹ Bkz. *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kısas*, (Thk. Melikü's-Şü'erâ Behâr), İntişârât-ı Kelâle Hâver, Ketâbhâne Ânlâyn Târîhe Eslâm, (Yrs), (Trs): 60-98.

³⁰ Bkz. Ebû Amr Minhâceddîn Osmân b. Sirâceddîn Muhammed el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsrî*, İntişârât-ı Dünyay-ı Ketâb, c. I-II, Tehrân, (Trs): 153-174; A. S. Bazmee Ansari, "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *TDVİA*, c. 8, İstanbul, 1993: 98, 99.

³¹ Bkz. İbnü'l-Esîr İzzeddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-Târîh*, (Trc. M. Hüseyin Rûhânî), İntişârât-ı Esâfîr, Tehrân, 1370(hş): 447-580.

³² Derya Örs, "Kâşânî, Abdullah b. Ali", *TDVİA*, c. 25, İstanbul, 2002: 4, 5.

Hamdullâh b. Ebî Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvînî (d.1281-ö.1340), *Târîh-i Guzîde*: Kazvînî bu kitabını 1330 yılında yazmıştır. Kitap Farsça kaleme alınmıştır. Kitabın ikinci bölümü dört fasıl halinde İslâm öncesi dönem İran tarihinden bahsetmektedir³³. Eser Sâsânîler dönemi İran tarihine daha çok yer vermiştir. Ayrıca bu dönem Türk-İran ve Arap-İran ilişkileriyle ilgili olarak da kıymetli bilgiler vermesi açısından önemli bir çalışmadır. Ayrıca çalışma, İran coğrafyasının Müslüman Araplar tarafından ele geçirilmesine de geniş yer vermiştir.

Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâ'il b. Alî b. Mahmûd (ö.1331), *Kitabu'l Muhtasar fi Ahbâru'l Beşer*: Genel bir dünya tarihi hüviyetinde olan kitabın birinci cildinin ikinci faslı İslâm öncesi dönem İran tarihiyle alakalıdır³⁴. Müellifin İran tarihiyle ilgili olarak vermiş olduğu bilgiler genelde Hamza, Birûnî, Şehristânî ve Miskeveyh'in vermiş olduğu malumatlara dayanmaktadır. Kitap ilk olarak 1869 yılında İstanbul'da iki cilt halinde basılmıştır. Kitabın eski bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Beşir Ağa koleksiyonunda 491 numarayla kayıtlıdır.

Gıyâseddîn b. Muhammed Hândemîr (ö.1335), *Habîbu's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer*: Üç cilt halinde yazılmış genel bir tarih kitabıdır. İslâm öncesi dönem İran tarihi; mitolojik dönemden başlayarak, Sâsânîlerin sona ermesine kadar anlatılmıştır. I. cildin 174. sayfasından 222. sayfasına kadar Sâsânî öncesi İran tarihinden bahseder. Kitabın 457. sayfasına kadar da İslâm tarihiyle karışık olarak Sâsânîler dönemi İran tarihi hakkında bilgi verir. 457. sayfasından sonra da İran'ın halifeler dönemindeki fethinden bahseder³⁵.

Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer ibnu'l-Verdî (ö.1349), *Tarihu ibnu'l-Verdî*: Eserin I. cildinin 2. faslı İslâm öncesi İran tarihinden bahsetmektedir. İslâm öncesi İran tarihiyle alakalı kısımları, Ebu'l-Fidâ'nın *Kitabu'l-Muhtasar*'ından iktibasla özet şeklindedir³⁶.

³³ Bkz. Hamdullâh b. Ebî Bekir b. Ahmed b. Nasr Müstevfî Kazvînî, *Tarihi Guzide*, (Nşr. Edward Browne), (Hicri 857 tarihinde Hacı Ferhâd Mirzâ tarafından istinsâh edilen nüshasının tıpkı basımı ve neşri), Londra, 1910. Diğer yazma nüshaları için bkz. Felix Tauer ve İrec Afşâr, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları", *Turco - Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İlâvelerle Türkçe tercüme: Osman G. Özgüdenli ve Abdulkadir Erdoğan), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2006: 410.

³⁴ Bkz. Ebü'l-Fidâ' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâ'il b. Alî b. Mahmûd, *Kitâbu'l-Muhtasar fi Ahbâru'l Beşer*, (Nşr. Mahmûd Deyyûb), Dâru'l-Kütüb el-İlmiye, Beyrut, 1997: 69-95; Abdülkerim Özaydın, "el-Muhtasar", *TDVİA*, c. 31, İstanbul, 2006: 70, 71.

³⁵ Bkz. Gıyâseddîn b. Muhammed Hândemîr, *Habîbu's-Siyer fi Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, İntişârât-ı Esâtîr, Tehrân, 1333(hş): 174-222. Farklı bilgiler için bkz. Muhammad Abdu'l Ghanî, *A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court*, part I, With a Brief Survey of the Growth of Urdu Language, (Bâbur to Akbar), The Indian Press, Allahabad, 1929: 96, 97; Kitabın yazma nüshaları için bkz. Özgüdenli, 2006: 416, 417.

³⁶ Zeynüddîn Ömer b. Muzaffer b. Ömer ibnu'l-Verdî, *Tarihu ibnu'l-Verdî*, c. I, Daru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut, 1996: 34-48.

Ebû'l-Fida' İsmâil İmadeddin b. Ömer b. ibn Kesir (ö.1373), *el-Bidâye ve'n Nihâye*: Müellif bu eserinde İslâm öncesi dönem İran tarihine yer vermemiştir. Sadece eserin IX. ve X. ciltlerin halifeler dönemiyle ilgili olan kısmında İran coğrafyasına düzenlenen İslâm fetihlerinden ve Sâsânîlerin yıkılışından bahseder³⁷. IX. cildin 590. sayfasından kitabın sonuna kadar; kitabın X. cildinin başından 179. sayfasına kadar olan kısım Arap-İran savaşlarına yer vermiş ve İran coğrafyasının Müslümanlar tarafından ele geçirilişini anlatmıştır³⁸.

Şükrullah b. Şihâbuddîn Ahmed b. Zeynüddîn Zeki er-Rûmî (ö.1464 sonrası), *Behcetü't-Tevârîh*: Eserin birinci ve on birinci bölümünde İslâm öncesi dönem İran tarihi hakkında genel bir bilgi verilmektedir. Eserin yerli ve yabancı kütüphanelerde çok sayıda yazma nüshası bulunmaktadır. Esere ait olan bir nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Fatih koleksiyonunda 2774 numarayla kayıtlıdır³⁹.

Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah (d.1631-ö.1702), *Câmi'u'd-Düvel*: Kitabının 1. cildinin 2. faslının girişi İslâm öncesi dönem İran tarihinden bahsetmektedir. Kitapta mitolojik dönem İran hanedanları anlatıldıktan sonra Sâsânîler dönemi hükümdarları kronoloji belirtilmeden sırasıyla verilmiştir⁴⁰.

Bunlara ek olarak İslâm öncesi dönem İran tarihi-coğrafyasından bahseden, yazarı bilinmeyen ve W. Barthold tarafından neşrine mübaşeret edilen ve Minorsky tarafından İngilizceye çevrilen *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*⁴¹; ibn Havkâl'ın *Sûretü'l-Arz*, ibn Hürdazbih ve İstahrî'nin *el-Mesâlik ve'l-Memâlik* adındaki coğrafya kitapları⁴², ibnül-Fâkih el-Hâmedânî'nin *Kitabu'l-Buldân*'ı, ibn Rüste'nin *el-A'lâku'n-Nefise* adlı coğrafya kitabı; İslâm öncesi dönem İran devlet adamları ve Sâsânî vergi sisteminden bahseden Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Harezmi'nin *Mefâtihu'l-Ulûm* ve Cahşiyarî'nin *Kitabu'l-Vüzerâ ve'l-*

³⁷ Ebû'l-Fida' İsmâ'il İmadeddin b. Ömer b. ibnül-Kesir, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, (Thk. Abdullâh b. Abdullâh el-Muhsin el-Turkî), Merkezü'l-Behûs ve'd-Derâsâtü'l-Arabiye ve'l-İslâmîye, Berâr-ı Hicr, Cize, 1420(hş): 590-667.

³⁸ ibnül-Kesir, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, 5-179.

³⁹ Sara Nur Yıldız, "Şükrullah", *TDVİA*, c. 39, İstanbul, 2010: 257, 258. Diğer yazma nüshaları için bkz. Tauer ve Afşâr, 2006: 412.

⁴⁰ Bkz. Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullâh (Derviş Ahmed Efendi), *Müneccimbâşî Târîhi Tercemesi (Sahâ'ifü'l-Ahbâr fî Vekayî'l-A'sâr/nam-ı diğer Câmi'u'd-Düvel)*, c. I, Matba'a-i Âmire, İstanbul, 411-439; Ahmet Ağrakça, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *TDVİA*, c. 32, İstanbul, 2006: 4, 5, 6.

⁴¹ *Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib*, (İng. Çev. V. Minorsky; (Türkçeye çevirenler Abdullah Duman, Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008: x.

⁴² Bkz. Ebû'l-Kâsim Muhammed b. Havkal, *Kitabu'l-Sûretü'l-Arz*, Daru'l-Mektebetü'l-Hayâtü't-Tabâ'atü ve'n-Neşr, Beyrut, 1992; Ebû İshâk İbrâhîm Estahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Trc. İrec Efşâr), İntişârât-ı Bongâh-i Tercome ve Neşre Ketâb, Tehrân, 1340(hş); Ebû'l-Kâsim Ubeydullâh b. Abdullâh b. Hurdâzbih, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Trc. Sa'îd Hâkrend), Müessesey-i Mütala'ât ve İntişârâte Târîhî, Tehrân, 1371(hş).

Küttâb'ını da bu kaynaklara ek olarak sayabiliriz⁴³. Bununla beraber İslâm öncesi İran tarihinin son dönemleriyle ilgili bilgiler veren *Tarîh-i Kûm*, *Tarîh-i Sistan* ve *Tarîh-i Taberistân* adlı kitaplar da önemli bir yere sahiptir⁴⁴. Ayrıca bu kitapların yanına Nizamülmülk'ün *Siyasetnâme*; Sâsânîler dönemi musikisinden bahsetmesi açısından Ebû'l-Ferec Esfehânî'nin *Kitâbu'l-Egânî* adlı kitabı; eski İran tarihine ait siyasi ve sosyal tahlillere yer vermesi bakımından ibn Haldûn'un *Mukaddime* adlı eseri; İslâm öncesi İran tarihine de yer veren Mîrhând'ın *Ravzatü's-Safâ*'sı⁴⁵; Mirzâ Takî Hân'ın *Nâsihu't-Tevârih* adlı eserinin I. cildi ve Avfî'nin *Cevâmi'u'l-Hikâyat* adlı kitabını da eklememiz gerekir⁴⁶.

2. İslam Öncesi İran Tarihiyle Alakalı Şâhnâmeler

İslam sonrası dönemde ortaya çıkan şâhnâme yazma geleneği, İslam öncesi dönemde yazılan *hudâyname* geleneğinin devamıdır. “Efendiler veya hükümdarlar kitabı” anlamına gelen *hudâyname* tipindeki kitaplar, İslam sonrası dönemde bu ifadenin farklı bir şekli olan *şâhnâme* adıyla varlığını devam ettirmiştir. Zaten şâhnâmeler de konularını Sâsânîler döneminde yazılmış olan *hudâyname*lerden almıştır. Böylece Sâsânîler dönemi rivayetleri İslam sonrası dönemde yeni Farsçaya aktarılarak varlığını günümüze kadar devam ettirmişlerdir. Bunun yanında şâhnâme geleneği sayesinde; sözlü anlatım halinde olan *Ferâmurzname*, *Gürşâsbnâme*, *Rüstem ü İsfendiyâr*, *Bahtiyârname*, *Ahbâr-ı Behmen*, *Ahbâr-ı Sam*, *Ahbâr-ı Keykubâd*, *Berzûnâme*, *Azerberznâme*, *Banûgoşesbnâme* ve *Kûşpildendân* adlı rivayetlerin yazılı hale geldikleri ifade edilmektedir⁴⁷. İslâm öncesi dönem İran haberleriyle hikâyelerine yer veren ve yeni Farsçayla kaleme alınan ilk çalışmanın Azâd Serv'in "Rüstem'in Haberleri" adlı eseri olduğu ve bu çalışmanın Firdevsî tarafından kullanıldığı söylenmektedir⁴⁸. Yeni Farsça yazma çalışmaları İran kökenli Sâmânoğulları döneminde başlatılmıştır. Bu dönem Sâmânî hükümdarı Ya'kûb b. Leys'in (861-879) teşvikiyle Muhammed b. Vasîf, Farsça şiir okumaya başlamıştır. Diğer Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed (913-943), Kelile ve Dimne'nin Farsçaya çevrilmesini emretmiştir. Sâmânî hükümdarı Mansûr b. Nûh (961-976), Dakîkî'den nesir halindeki Şâhnâmey-i Ebû Mansûrî'yi nazma

⁴³ Bkz. İbnü'l-Fakîh Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hamedânî, *Kitabu'l-Muhtasarü'l-Buldân*, (Trc. H. Mes'ûd), İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i Îrân, Tehrân, 1349(hş); Ebû Alî Ahmed b. 'Ömer b. Rüste, *Kitabu'l-A'lâku'n-Nefîse*, Tab' fî Medinet Liden, be Matbu' Berîl, Sene 1891.

⁴⁴ Richard N. Frye, *The History of Ancient Iran*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1984: 290.

⁴⁵ Yazma nüshaları için bkz. Tauer ve Afşâr, 2006: 412, 413.

⁴⁶ Muhammed Cevâd Meşkûr, *Îrân der 'Ahde Bâstân: Der Târihe Akvâm ve Pâdişâhân Piş ez Eslâm*, Çâpe Golşen, Tehrân, 1363(hş): 55, 56, 57.

⁴⁷ Nimet Yıldırım, "İran Mitolojisi", *Nüşa* (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi), Yıl II, S. 7, Ankara, 2002: 36, 37.

⁴⁸ Yıldırım, "İran Mitolojisi", 2002: 37.

çevirmesini istemiştir. Ebû Müeyyed el-Belhî, *Acâ'ibü'l-Buldân* adlı eserini Mansûr b. Nûh için çevirmiştir. Mansûr b. Nûh ise "Taberî tarihini", veziri Ebu Ali Bel'âmî⁴⁹'ye "Bel'âmî tarihi" şeklinde Farsçaya tercüme ettirmiştir⁵⁰.

İlk şâhnâme yazarı Ebû Mansûr Muhammed b. Abdurrezzâk'tır. Sâ mânîler döneminde bir *dihkân* olarak Tûs şehrinin yöneticiliğini yapıyordu. 957 yılında şâhnâmesini tamamlamıştır. Bu çalışma günümüze ulaşmadı fakat Firdevsî'nin şâhnâmesinin temel kaynağı *Şâhnâme-i Mansûrî*'dir. Firdevsî'nin *Şâhnâme*⁵¹'sinin kaynağı genel anlamda İslâm öncesi İran'dan kalma söylencelerdir. Bununla beraber İslâm öncesi İran'dan kalma edebi ve dini metinlerde anlatılan hikâyelerle Şâhnâme'deki benzerlikler kendisinin yazılı nüshalardan da istifade ettiğini göstermektedir⁵². Eserin Türkçeye ilk çevirisi Kansu Gavri (1501-1516) tarafından yaptırılmıştır. Bu hükümdarın emri üzerine 1511 yılında Şerifî Âmidî tarafından çevirisi yapılmıştır⁵³. Osmanlı Türkçesine çevirisi ise ilk defa olarak II. Murat (1421-1451) döneminde yapılmıştır⁵⁴. İslâm öncesi İran tarihini en başından İslâm fetihlerine kadar destansı bir şekilde anlatmıştır. Eserin mitolojik dönem olan Pişdâdîler ve Keyânîler dönemi hariç Eşkânîler (Partlar) ve Sâsânîlerle ilgili kısımları daha gerçekçi tarihi verilerle anlatılmıştır.

Ebû'l-Müeyyed el-Belhî ilk şâhnâme yazarları arasındadır. X. yüzyılda Sâ mânîler döneminde yaşamıştır. Eserinden sadece küçük bir nüshası günümüze kadar ulaşabilmiştir⁵⁵. el-Belhî'nin *şâhnâmesi*, Dakîkî'nin *şâhnâmesine* kaynaklık etmiştir. Birûnî'nin *Asârü'l-Bâkiye* kitabında künyesini Ebû Ali Muhammed b. Ahmed el-Belhî şeklinde verdiği söylenir⁵⁶. İki şâhnâme yazarının birbirinden farklı kişiler olduğunu savunanlar da bulunur.

⁴⁹ Abdulmelik b. Nûh'un (954-961) son zamanlarında vezir oldu. Mansur b. Nuh (961-976) devrinde de vezirlik görevine devam etti. Alp Tigin sayesinde vezir olduğu söylenir. Taberî'yi büyük ölçüde kısaltarak Farsçaya tercüme etmiş ve bazı orjinal bilgiler ilave etmiştir. M. Cevâd Meşkûr, Müctebâ Mînovî ve Muhammed Rûşen tarafından Farsça neşri yapılmıştır. Vâhidî-yi Belhî tarafından 1522'de doğu Türkçesine tercüme edilmiştir. Bkz. Tahsin Yazıcı "Bel'amî, Ebû Alî", *TDVİA*, c. 5, İstanbul, 1992: 390.

⁵⁰ Yıldırım, "İran Mitolojisi", 2002: 37, 38, 39.

⁵¹ Firdevsî'nin *Şehnâme*'si ilk defa XII. yüzyılda Eyyübîler döneminde Bundârî tarafından Arapçaya çevrilmiştir. Bkz. Edward G. Browne *A Literary History of Persia, From the Earliest Times until Firdawsî*, T. Fisher Unwin Ltd., London, 1908: I, 43; Abdülkerim Özeydin, "Bundârî", *TDVİA*, c. 6, İstanbul, 1982, 490; Mehmet Kanar, "Şâhnâme", *TDVİA*, c. 38, İstanbul, 2010: 290.

⁵² Firdevsî, *Şehnâme*, (Çev. Necati Lügal, Kenan Akyüz), MEB Yayınları, Şark İslâm Klasikleri:10, (Trs): 22vd.

⁵³ Zuhâl Kültürel, "Şâhnâme", *TDVİA*, c. 38, İstanbul, 2010: 290, 291.

⁵⁴ Kültürel, 2010: 290. Eserin yazma nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi hazinesinde 1518 numarayla kayıtlıdır. Bkz. Aynı yer.

⁵⁵ Orhan Bilgin, "Ebû'l-Müeyyed-i el-Belhî", *TDVİA*, c. 10, İstanbul, 1994: 337.

⁵⁶ Jalal Khaleghi-Motlagh, "Abû Alî Balkî", *EI*, vol. I, fasc. 3, 1983: 254, 255.

Diğer bir şâhnâme yazarı Ebû Mansûr Ahmed b. Ahmed Dakîkî'dir. Sâmânî hükümdarı Mansûr b. Nûh tarafından bir şâhnâme yazması için görevlendirilmiştir. Fakat kitabını bitirmeden hizmetinde çalışan birisi tarafından 981 yılında öldürülmüştür. Dakîkî'nin yazmış olduğu bin beyitlik kısım mitolojik dönem İran kahramanlarından Gûştâsp hakkında olduğu için bu kısma *Gûştâsbnâme* adı verilmiştir⁵⁷. Bu kısım Firdevsî tarafından olduğu gibi şâhnâmesine alınmıştır⁵⁸.

Esedî Tûsî'nin kaleme aldığı *Gûrşâsbnâme*, şâhnâme türünün önemli örneklerindendir. Kendisinden önce şâhnâme yazan Ebû Müeyyed el-Belhî ile Dakîkî'nin *Gûştâsbnâmesi* önemli kaynakları arasındadır⁵⁹. Esedî Tûsî'nin yazmış olduğu bu epik şiir 1066 yılında tamamlanmıştır. Kendisi Muhammed b. Esmâ'ul-Hessî'nin isteği üzerine bu çalışmayı yapmış ve Nahcivan hükümdarı Ebû Dülef el-Şeybânî'ye ithaf etmiştir⁶⁰. Yaklaşık olarak yedi bin beyitten oluşmaktadır. *Gûrşâsbnâme* mitolojik dönem İran tarihini, İran-Tûrân ilişkilerini destansı bir şekilde anlatmaktadır. Kitabın eldeki en eski nüshası 1397 yılına ait olup British Library'de Or.2780 koduyla kayıtlıdır⁶¹. Bu nüsha Muhammed b. Sa'îd b. Sa'd tarafından istinsah edilmiştir. Kitabın bir kısmı Clement Huart tarafından ve daha sonra geri kalan kısımları Henri Masse tarafından Fransızca çevirisiyle birlikte neşredilmiştir.

Bunlara ek olarak Atâî'nin (Ebû'l-A'lâ Atâ b. Ya'kûb) kaleme almış olduğu ve 68 bin beyitten oluşan *Berzûnâmesi* de şâhnâme tarzının önemli örneklerinden bir tanesidir. İran milli destanlarından Berzû b. Suhrâb ile Zâl oğlu Rüstem'in Tûrânlılarla mücadelesinin anlatıldığı bu eser; mitolojik döneme dair verdiği bilgiler açısından önemli bir yere sahiptir. *Berzûnâme*'nin kaynakları net olarak bilinmemekle birlikte İslâm öncesi söylencelerin Atâî'nin kendi diliyle anlatımına dayandığı zannedilir. Bu eserin orjinal iki nüshası Duşanbe Ulusal Kütüphanesinde 324 ve Bibliothèque Nationale'de 1189, 1190 numaralarıyla kayıtlıdır⁶².

Şâhnâme türünün diğer bir örneği de *Behmennâme* adı verilen mensur eserdir. Bu eserden bahseden en eski kaynak *Mücmelü't-Tevârih ve'l-Kıyas*'tır. Aynı kitapta bu kitabın farklı bir sürümünden *Ahbâr-ı Behmen* şeklinde de bahsedilmiştir. Bu kaynak adı geçen eserin

⁵⁷ Ebû Mansûr Ahmed b. Ahmed Dakîkî, *Goştâsp Nâme*, (Tevdîn: Alî Mustafavî), Tehrân, 1386(hş).

⁵⁸ Tahsin Yazıcı, "Dakîkî", *TDVİA*, c. 8, İstanbul, 1993: 424.

⁵⁹ Orhan Bilgin, "Esedî Tûsî", *TDVİA*, c. 11, İstanbul, 1995: 370.

⁶⁰ Bilgin, "Esedî Tûsî", 1995: 370.

⁶¹ François de Blois, "Garşâsp-Nâma", *EI*, vol. X, fasc. 3, 2012: 318, 319.

⁶² William L. Hanaway, Jr, "Borzû-Nâma", *EI*, vol. IV, fasc. 4, 1989: 380-381; Adnan Karaismailoğlu, "Berzûnâme", *TDVİA*, c. 5, İstanbul, 1992: 526.

İranşâh b. Ebû'l-Hayr adında birisi tarafından yazıldığını rivayet eder⁶³. İranşâh b. Ebû'l-Hayr bu çalışmayı 1092 ile 1107 yılları arasında hazırlamıştır. Eserin bilinen en eski nüshası Londra British Museum'da 201 numarayla kayıtlı olup 1397 yılında yazılmıştır. Bu eserin Osmanlı Türkçesine tercümesi de mevcut olup Süleymaniye yazma eserlerde 2989 numarayla kayıtlıdır. Bu kitap da yine İran'ın Keyânîler adı verilen mitolojik dönemine ait destansı bilgileri havîdir. Antik dönem İran mitolojik kahramanlarından Behmen b. İsfendiyâr'ın yaşamını destansı bir şekilde anlatan lirik bir çalışmadır. Eserin yazarı büyük ihtimal ile İslâm öncesi dönemden kalma sözlü edebiyat, *hudâyname* ve *kârnâme* örneklerinden yola çıkarak eserini ortaya koymuştur.

Diğer bir şâhnâme örneği ise *Bahtiyârname* adı verilen eserdir. Sâsânîler döneminde Pehlevîce olarak yazılan bu eser, İslâm sonrası dönemde Arapçaya çevrilmiş ve daha sonra Arapça nüshası üzerinden yeni Farçaya tercüme edilmiştir. Günümüzde bu esere ait Pehlevîce nüsha mevcut değildir. Dolayısıyla *bahtiyârname* nüshasının aslıyla ne kadar örtüştüğünün tespiti yapılamamıştır. Bilinen en eski *bahtiyârname* nüshasının "Acâ'ibü'l-Baht fî Kıssat'il-İhdâ ve'l-Aşer Vezîran mâ Cerâ Lehüm ma'a ibni'l-Mülki'l-Âzâdbaht" ismiyle Arapça olduğu ve XII. yüzyıl âlimlerinden Mervezî tarafından "Lüm'atü's-Sirâc li-Hazreti't-Tâc" ismiyle yeni Farsçaya tercüme edildiği söylenmektedir⁶⁴. Osmanlı Türkçesine çevrilmiş bir nüsha Nuruosmaniye Kütüphanesinde 3685 numarayla kayıtlıdır⁶⁵.

Sonuç

Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı olarak klasik İslam tarihi kaynakları bizim için zengin bir literatür sunmaktadır. Bu kaynaklar, adı geçen döneme ait olan ve günümüze ulaşmayan kaynakları esas almaları açısından da önemli bir yere sahiptir. Sâsânîler döneminde kaleme alınmış birçok esere ait haberler klasik İslam tarihi kaynakları ve *şâhnâmeler* vasıtasıyla günümüze kadar ulaşabilmiştir. İslam tarihi kaynaklarının özellikle Sâsânîlerin son dönemleri ve İslam fetihleri sırasında İran'ın durumuyla ilgili olarak vermiş oldukları bilgiler de önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar İslam sonrası dönemde yazılmış olan Arap ve İran kaynakları, Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından ikinci dereceden kaynaklar olarak kabul edilse bile bu kaynakların Pehleviceden çevrilmiş Sâsânîler dönemi kitaplarını referans olarak kullanmaları bu çalışmaları önemli kılan sebeplerin başında gelmektedir. Yukarıda tanıtımı yapılan kaynakların birçoğu Sâsânîler dönemi tarih

⁶³ William L. Hanaway, Jr, "Bahman-Nâma", *EI*, vol. III, fasc. 1988: 5, 499-500.

⁶⁴ A. Naci Tokmak, "Bahtiyârname", *TDVİA*, c. 4, İstanbul, 1991: 524.

⁶⁵ Tokmak, "Bahtiyârname", 524.

yazıcılığının önemli kaynakları olan *hudâynâme*, *enderznâme*, *karnâme* türündeki eserleri kaynak olarak kullandıkları için bize birinci elden bilgiler sunmaktadırlar. Bu döneme ait olan 47 adet klasik İslam tarihi kaynağı, Sâsânîler dönemi İran tarihi açısından önemli bir yere sahip olup bu makalede bahis konusu edilmiştir. Özellikle Sâmânîler döneminde yazımına başlanan *şahnâme* türündeki çalışmalar da Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı söylencelerin yazıya dökülmesiyle elde edildikleri için bize yine birinci elden bilgiler sunmaktadırlar. Bu kapsamda değerlendirilen 7 adet şahnâme türündeki eser çalışmada mevzu bahis edilmiştir. Dolayısıyla makalede, Sâsânîler dönemi İran tarihiyle alakalı olarak toplamda 54 adet klasik kaynaktan bahsedilmiştir. Bu kaynakların büyük çoğunluğunun yazı dili Farsça olmak üzere, geri kalan kısmı da Arapça yazılmıştır. Kaynakların hemen hepsi batı dillerinde tenkitli şerhleri yapılmıştır. Bu çalışmalardan yine birçoğu Osmanlılar döneminde Osmanlı Türkçesiyle yazılmış olup, eski nüshaları kütüphane arşivlerinde yer almaktadır.

KAYNAKÇA

KLASİK İSLÂM TARİHİ KAYNAKLARI

BELÂZURÎ, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Fütûhu'l-Buldân*, (Trc. Muhammed Tevekkül), Neşr-i Nokre, Tehrân, 1337(hş).

BİRÛNÎ, Ebû Reyhân Muhammed b. Ahmed, *Âsâru'l-Bâkiye* (Mâziden Kalanlar), (Çev. D. Ahsen Batur), Selenge Yayınları, 2011.

CÂHİZ, Ebû Osmân Amr b. Bahr el-, *Kitâbu't-Tâc fî Ahlâki'l-Mülûk*, (Trc. Muhammed Alî Halîlî), Beraye Ketâbhâneye İbn Sinâ Çap Şode, Tehrân, 1343(hş).

CÛZCÂNÎ, Ebû Amr Minhâceddîn Osmân b. Sirâceddîn Muhammed, *Tabakâtı'n-Nasırî*, İntişârât-ı Donyaye Ketâb, c. I-II, Tehrân, (Trs).

DAKÎKÎ, Ebû Mansûr Ahmed b. Ahmed, *Goştâsp Nâme*, (Tevdîn: Alî Mustafavî), Tehrân, 1386(hş).

DÎNEVERÎ, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd, *Ahbâru't-Tivâl*, (Farsçaya çeviren Mahmûd Mehdevî Dâmegânî), Neşr-i Ney, 4. Baskı, Tehrân, 1371(hş).

EBÛ'L-FİDA' el-Melikü'l-Müeyyed İmâdüddîn İsmâ'îl b. Alî b. Mahmûd, *Kitâbul Muhtasar fî Ahbâru'l Beşer*, (Nşr. Mahmûd Deyyûb), Daru'l-Kütüb el-İlmiye, Beyrut, 1997.

ESTAHİRÎ, Ebû İshak İbrahîm, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Trc. İrec Efşâr), İntişârât-ı Bongâh-i Tercome ve Neşre Ketâb, Tehrân, 1340(hş).

FİRDEVSÎ, *Şehnâme*, (Çev. Necati Lügal, Kenan Akyüz), MEB Yayınları, Şark İslâm Klasikleri:10, (Trs).

GERDÎZÎ, Ebû Sâid Abdulhay bin Dahhâk bin Mahmûd, *Zeynu'l-Ahbar*, İntişarat-ı Dünyay-ı Ketâb, Tehrân, 1333(hş).

HALİFE b. Hayyât, *Tarihu Halife b. Hayyât* (Halife b. Hayyât Tarihi), (Çev. Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2001.

HÂNDEMÎR, Gıyâseddîn b. Muhammed, *Habibu's-Siyer fî Ahbâr-ı Efrâd-ı Beşer*, İntişarat-ı Esâtir, Tehrân, 1333(hş).

HUDÛDÜ'L-ÂLEM Mine'l-Meşrik ile'l-Magrib, (İng. Çev. V. Minorsky; Tür. Çev. Abdullah Duman, Murat Ağarı), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008.

İBN A'SEM el-KÛFÎ, Ebû Muhammed Ahmed, *Kitâbü'l-Fütûh*, (Musahhih: Gulâm Rızâ Tabâtabâî Mecd), İntişârât-ı İlmi ve Ferhengi, Tehran, (Trs).

İBNÜ'L-BELHÎ, *Farsnâme*, (Farsçaya tercüme eden: Ca'fer Şi'ar), Tehrân, 1339(hş); "Farsnâme", *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, (Türkçe çevirisi: Ahmet Altungök, Abdulhalik Bakır), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2008.

İBNÜ'L-ESÎR, İzzeddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî, *el-Kâmil fî't-Târih*, (Trc. M. Hüseyin Rûhânî), İntişârât-ı Esâtir, Tehrân, 1370(hş).

İBNÜ'L-FAKÎH Ahmed b. Muhammed b. İshâk el-Hamedânî, *Kitâbu'l-Muhtasaru'l-Buldân*, (Trc. H. Mes'ûd), İntişârât-ı Bünyâd-ı Ferheng-i İrân, Tehrân, 1349(hş).

İBN HAVKAL, Ebî'l-Kâsım Muhammed, *Kitabu'l-Sûretü'l-Arz*, Daru'l-Mektebetü'l-Hayâtü't-Tabâ'atü ve'n-Neşr, Beyrut, 1992.

İBN HURDÂZBÎH, Ebû'l-Kasım Ubeydullâh b. Abdullâh, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Trc. Sa'îd Hâkrend), Müessesey-i Mûtâlâ'ât ve İntişârât-ı Târihî, Tehrân, 1371(hş).

İBN RÛSTE, Ebû Alî Ahmed b. Ömer, *Kitabu'l A'lâku'n-Nefîse*, Tab' fî Medinet Lîden, be Matbu' Berîl, Sene 1891.

İBNÜ'L-KESÎR, Ebû'l-Fida' İsmâ'îl İmâdeddîn b. 'Ömer, *el-Bidâye ve'n Nihâye*, (Thk. Abdullâh b. Abdullâh el-Muhsin el-Turkî), Merkezü'l-Behûs ve'd-Derâsâtü'l-Arabiye ve'l-İslâmiye, Berâr-ı Hicr, Cize, 1420(hş).

İBNÜ'L-VERDÎ, Zeynüddîn 'Ömer b. Muzaffer b. 'Ömer, *Tarihu ibnü'l-Verdî*, c. I, Daru'l-Kitâbu'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

İSFEHÂNÎ, Hamza, *Tarih-i Peyamberân ve Şâhân (Târihu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ)*, (Trc. Ca'fer Şi'âr), İntişârât-ı Bünyâd Ferheng-i İran, Tehran, 1346(hş).

KAZVÎNÎ, Hamdullâh b. Ebî Bekr b. Ahmed b. Nasır Müstevfî, *Tarihi Guzide*, (Nşr. Edward Browne), (Hicri 857 tarihinde Hacı Ferhâd Mirzâ tarafından istinsah edilen nüshasının tıpkıbasımlı neşri), Londra, 1910.

KEYKÂVUS b. İskender b. Kâbus b. Veşmgir b. Ziyâr, *Kâbusnâme*, (İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Haz: Atilla Özkırmı), 1001 Temel Eser Tercüman Yayınları, (Yrs), (Trs).

MAKDÎSÎ, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir, *Kitâbu'l Bed' ve't-Târih* (Âferineş ve Târih), (Trc. Muhammed Rızâ Şefî'i Kudkenî), c. I, II, III, Tehrân, 1374(hş).

MAKDÎSÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed, *Ahsenüt-Tekasim fi Ma'rifeti'l-Ekâlîm*, (Trc. Alî Nakî Münzevî), Şirket-i Müellifân ve Mütercimân-ı Îrân, Tehrân, 1361(hş).

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Hüseyin b. 'Alî, *et-Tenbîh ve'l-İşrâf*, (Trc. Ebû'l-Kâsım Pâyende), Şirket-i İntişârât-ı Ferhengî, Tehrân, 1365(hş).

MES'ÛDÎ, Ebû'l-Hasen 'Alî b. Hüseyin b. 'Alî, *Mürücû'z-Zeheb*, (Trc. Ebû'l-Kâsım Pâyende), Şirket-i İntişârât-ı Ferhengî, Tehrân, 1382(hş).

MİSKEVEYH, Ebû Alî Ahmed b. Muhammed b. Ya'kûb, *Tecârûbe'l-Ümem ve Te'âkibü'l-Himem*, (Farsçaya çeviren Ali Nakî Münzevî), Çap-ı Tûs, Tehrân, 1369(hş).

MÜCMELÜ'T-TEVARİH VE'L-KISAS, (Thk. Melikü's-Şü'erâ Behâr), İntişârât-ı Kelâle Hâver, Ketâbhâne-yi Ânlâyn Târih-i İslâm, (Yrs), (Trs).

MÜNECCİMBÂŞI Ahmed b. Lütfullah (Derviş Ahmed Efendi), *Müneccimbâşî Târihi Tercemesi* (*Sahâifü'l-Ahbâr fî Vekayi'i'l-A'sâr/nam-ı diger Câmi'u'd-Düvel*), c. I, Matba'a-i Âmire, İstanbul.

SE'ÂLİBÎ, Abdulmelik bin Muhammed b. İsmâ'il Se'âlibî Nîşâbûrî, *Gureru'l Ahbâr Mülûkü'l Furs ve Sîyerihim*, (Nşr. H. Zotenberg), Paris, 1900, (Farsçaya Trc. Muhammed Fezâ'ilî), Neşr-i Nokre, 1336(hş).

TABERÎ, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, *Târihü'l-Rasul ve'l-Mülûk* (*Târihu't-Taberî*), II, IV, V, (Trc. Ebû'l-Kasım Pâyende), İntişârât-ı Esâtir, Tehran, 1375.

YA'KÛBÎ, Ahmed b. İshâk b. Ca'fer b. Vehb b. Vâzih, *Tarih-i Ya'kûbi*, (Farsça Trc. Muhammed İbrâhîm Âyetî), Çap-ı Nehom, İntişarat-ı İlmi Ferhengi, Tehrân, 1382(hş).

KATALOGLAR

ABDU'L GHANÎ, Muhammad, *A History of Persian Language and Literature at the Mughal Court*, part I, With a Brief Survey of the Growth of Urdu Language, (Bâbur to Akbar), The Indian Press, Allahabad, 1929.

TAUER, Felix ve AFŞÂR, İrec, "İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Tarih Yazmaları", *Turco - Iranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İlavelerle Türkçe tercüme: Osman G. Özgüdenli ve Abdulkadir Erdoğan), Kaknüs Yayınları, İstanbul, (2006): 407-447.

ARAŞTIRMA ESERLER ve TELİFLER

BROWNE, Edward G. (1908), *A Literary History of Persia, From the Earliest Times until Firdawsi*, T. Fisher Unwin Ltd., London.

FRYE, Richard N. (1984), *The History of Ancient Iran*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München.

MEŞKÛR, Muhammed Cevâd (1363(hş), *Îrân der 'Ahde Bâstân: Der Târihe Akvâm ve Pâdişâhân Pîş ez Eslâm*, Çâpe Golşen, Tehrân.

ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2006), *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

MAKALE ve KİTAP BÖLÜMLERİ

ALTUNGÖK, Ahmet, "İslam Tarihi Klasik Kaynaklarında Mitolojik Dönem İran Hükümdarları", *Tarih Okulu Dergisi* (Journal of History School), XXVIII, (2016): 657-696

YILDIRIM, Nimet "İran Mitolojisi", *Nüşa* (Şarkiyat Araştırmaları Dergisi), yıl II, sy. 7, güz, Ankara, (2002): 19-44.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ

AĞARI, Murat, "Ya'kûbî", *TDVİA*, c. 43, İstanbul, (2013): 287-288.

AĞIRAKÇA, Ahmet, "Müneccimbaşı, Ahmed Dede", *TDVİA*, c. 32, İstanbul, (2006): 4-6.

ANSARI, Bazmee, A. S., "Cûzcânî, Minhâc-ı Sirâc", *TDVİA*, c. 8, İstanbul, (1993): 98-99.

AVCI, Casim, "Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin", *TDVİA*, c. 29, İstanbul, (2004): 353-355.

BAYRAKDAR, Mehmed, "ibn Miskeveyh", *TDVİA*, c. 20, İstanbul, (1999): 201-208.

BİLGİN, Orhan, "Ebû'l-Müeyyed-i el-Belhî", *TDVİA*, c. 10, İstanbul, (1994): 337-338.

BİLGİN, Orhan, "Esedî Tûsî", *TDVİA*, c. 11, İstanbul, (1995): 370-370.

BİLGİN, Orhan, "Gerdîzî", *TDVİA*, c. 14, İstanbul, (1996): 29-30.

BLOIS, François de, "Garşâsp-Nâma", *EI*, vol. X, fasc. 3, (2012): 318-319.

FAYDA, Mustafa, "Halîfe b. Hayyât", *TDVİA*, c. 15, İstanbul, (1997): 301-303.

FAYDA, Mustafa, "İbn A'sem el-Kûfî", *TDVİA*, c. 19, İstanbul, (1999): 325-326.

- FAYDA, Mustafa, "Taberî, Muhammed b. Cerîr", *TDVİA*, c. 39, İstanbul, (2010): 319-320.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, "el-Ahbârü't-Tivâl", *TDVİA*, c. 1, İstanbul, (1988): 493-494.
- HANAWAY, William L. "Borzû-Nâma", *EI*, vol. IV, fasc. 4, (1989): 380-381;
- HANAWAY, William L. "Bahman-Nâma", *EI*, vol. III, fasc. 5, (1988): 499-500.
- KANAR, Mehmet "Şâhnâme", *TDVİA*, c. 38, İstanbul, (2010): 289-290.
- KARAIŞMAİLOĞLU, Adnan, "Berzûnâme", *TDVİA*, c. 5, İstanbul, (1992): 526-526.
- KÜLTÜRAL, Zuhâl, "Şâhnâme", *TDVİA*, c. 38, İstanbul, (2010): 290-292.
- MOTLAGH, Jalal Khaleghi, "Abû Alî Balkî", *EI*, vol. I, fasc. 3, (1983): 254-255.
- MOTLAGH, Jalal Khaleghi "Amirak Balami", *EI*, vol. I, fasc. 9, (1989): 971-972.
- ÖRS, Derya, "Kâşânî, Abdullah b. Ali", *TDVİA*, c. 25, İstanbul, (2002): 4-5.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "Bundârî", *TDVİA*, c. 6, İstanbul, (1982): 489-490.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, "el-Muhtasar", *TDVİA*, c. 31, İstanbul, (2006): 70-71.
- SAYAR, Süleyman, "Makdisî, Mutahhar b. Tahir", *TDVİA*, c. 27, Ankara, (2003): 432-434.
- TOKMAK, A. Naci, "Bahtiyârname", *TDVİA*, c. 4, İstanbul, (1991): 524-525.
- TOLMACHEVA, Marina, "Makdisî, Muhammed b. Ahmed", *TDVİA*, c. 27, Ankara, (2003): 431-432.
- YAZICI, Tahsin, "Bel'amî, Ebû Alî", *TDVİA*, c. 5, İstanbul, (1992): 390-390.
- YAZICI, Tahsin, "Dakîkî", *TDVİA*, c. 8, İstanbul, (1993): 423-424.
- YAZICI, Tahsin, "İbnü'l-Belhî", *TDVİA*, c. 20, İstanbul, (1999): 529-529.
- YILDIZ, Sara Nur "Şükrullah", *TDVİA*, c. 39, İstanbul, (2010): 257-258.